

ASPECTE DEMOECONOMICE PRIVIND ZONA DE NORD A MOLDOVEI ÎNTRE SEC. AL IX-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SEC. AL XIV-LEA

de EMIL IOAN EMANDI

Studiul perioadei cronologice cuprinse între sec. IX și prima jumătate a sec. al XIV-lea privind zona de nord a Moldovei, deși a făcut obiectul unor intense și valoroase cercetări istorice și arheologice¹, totuși, în mai mică măsură s-a urmărit acțiunea complexă și reciprocă a factorilor economici și demografici pe de o parte, iar pe de altă parte, s-a omis investigarea urmelor de cultură materială prin procedee și metode proprii științelor exacte, în speță analizele metalografice și paleobotanice. Analiza perioadei sub aceste aspecte a contribuit într-o mai largă măsură la cunoașterea unor noi componente ale vieții umane în manifestările sale social-economice și cultural-politice, manifestări ce au avut consecințe directe asupra cristalizării relațiilor feudale și a autoafirmării politice a populației din zonă, ca entitate etnică distinctă, prefigurând în felul acesta premisele constituirii statului feudal de sine stătător și independent, Moldova. Încercarea de a reconstitui măcar parțial cadrul demoeconomic tradițional al zonei în care a evoluat și progresat societatea feudală locală a fost stînjinită în parte de o serie de factori, dintre care cei mai semnificativi ne rețin atenția: numărul redus de izvoare scrise ca și caracterul lacunar al unora; numărul mic de necropole cercetate arheologic, ca și al așezărilor din perioada sec. XI—XIII; neglijarea completă a cercetărilor paleobotanice și metalografice ce-ar fi putut suplini și clarifica o serie de probleme ce privesc tehnicile de producție agrare, pastorale și meșteșugărești; corelarea aspectelor economice cu cele demografice și raportarea

¹ V. Spinei, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, XIV, Iași, 1977, p. 2—20; idem, în SCIV, 21, 1970, 4, p. 596—615; idem, în Hierasus, vol. I, Botoșani, 1979, p. 218—241; idem, comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului județean Suceava, 23—24 iunie 1980; C. Cihodaru, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, XVI, Iași, 1979, p. 167—186; idem, în „Studii și cercetări științifice, istorie”, 14, Iași, 1963, 2, p. 218 și urm.; Al. A. Bolșacov-Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, 1979; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970; idem, în *Studii și materiale de istorie*, vol. III, Suceava, 1973, p. 63—75; Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, Petre Diaconu (sub redacție), *Relations between the autohtonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea*, București, 1970; Al. Păunescu, Paul Sadurschi, V. Chirică, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I—II, București, 1976; Dan. G. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978; idem, în *Arheologia Moldovei*, vol. IX, 1980, p. 75—83; L. L. Polevoi, *Ocerki istoriceskoi gheografii Moldavii*, XIII—XV v.v., Kișinev, 1979; Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (sec. XIV—XVI)*, București, 1975; Eug. Neamțu, V. Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Iași, 1980; Emil I. Emandi, în SCIVA, 30, 1979, 3, p. 377—392; Lia și Adrian Bătrîna, comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului județean Suceava, 23—24 iunie 1980.

lor la un teritoriu geografic bine delimitat și la un mod de producție condiționat de nivelul tehnic, tehnologic, social și politic caracteristic societății feudale românești din sec. IX—XIV.

Încheierea procesului de formare a poporului și limbii române în cursul sec. al VIII-lea marchează apariția unui etnic românesc de tip *arhaico-feudal* corespunzător unui anumit mod de producție cu note specifice, ceea ce l-a individualizat și particularizat față de alte societăți vecine, ca element etnic relativ puternic, distinct (economic, social, politic, spiritual, limbă, teritoriu) ajuns să-și înjghebe structuri politice de oarecare anvergură, consemnate de altfel în izvoarele scrise armene (sec. IX), papale (sec. XIII), arabe, persane (sec. XIII—XIV) și rusești (sec. XIII și XIV) sub numele de „țara vlahilor” („Balak”) sau „terra”² (astfel se înregistrează nu numai etionimul de „valah”, ci și aria lui de locuire), marcând în felul acesta începutul cristalizării și maturizării relațiilor feudale caracteristice evului mediu românesc. Începând cu sec. X—XI, toate informațiile referitoare la populația din zonă³ o numesc fără excepție „valahi”, etionim care nu se mai ascunde sub numele de brodnici sau blaci, ci apare ca etnos bine definit teritorial, ca limbă, organizare și cultură, el marcând de fapt generalizarea și tendința de individualizare și organizare etnică a populației autohtone, asimilând totodată grupurile restrinse și izolate de slavi⁴ precum și a altor enclave de populații nomade sedentarizate acolo unde a fost cazul. Dacă, toate informațiile scrise din secolele următoare (XII—XIV), referitoare la etionimul dat populației din zonă este fără excepție desemnat prin „valah”, în schimb toponimul major teritorial a cunoscut diferite denumiri pe care cronicile rusești, bizantine, papale și persane⁵ l-au consemnat sub numele de „Vlahia Mică”, „Rusovlahia”, „Moldavia”, „Kara-Ulagh” (Vlahia neagră). De remarcat că cel mai folosit toponim ce desemnează teritoriul geografic de la est de Carpați locuit de români în izvoarele vremii, începând cu sec. al XIV-lea, este cel de „Moldova”, toponim ce apare mai întâi atestat documentar ca onomastic derivat de la numele orașului Baia, denumire ce s-a impus apoi la scara întregii țări și abia mai târziu el a desemnat și hidronimul Moldova.

Existența unei organizații proprii — obștea teritorială — și a unor începuturi de stratificare socială (contrar acestei opinii unii cercetători susțin că, înainte de constituirea statului feudal Moldova, lipsesc dovezile existenței unor relații feudale, domniile autohtone preluând, prin substituție, mecanismul de exploatare organizat de nomazi⁶) au fost dovedite prin cercetări documentare și lingvistice asupra unor termeni ca cel de „țară”, „jude”, „duce”, „cîmp”, „ocol”, „ohabă”, ca și prin cercetări de toponimie și de arheologie efectuate în cadrul unor cetăți de pămînt, așezări și necropole. Sînt cunoscute rezultatele obținute pe baza observațiilor referitoare la caracterul diferențiat al inventarului din locuințele așezărilor sau al necropolelor cercetate la Suceava, Fundu Herții, Rădăuți, Hudum-Botoșani, Udești, Volo-

³ Vezi nota 1 (în special studiile lui V. Spinei și C. Cihodaru); A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 15 și urm.; Em. Grigorovitz, *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901, p. 195—106; A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei. Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, p. 120—125.

³ V. Spinei, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, XVI, Iași, 1977, p. 14.

⁴ C. Cihodaru, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, XIV, Iași, 1979, p. 170; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, op. cit., p. 112—113.

⁵ A. Decei, *L'invasion des Tatares de 1241—1242 dans nos régions selon la Djami ot- Tevarikh de Fâzi ol-lah Râsid od Din*, în „Revue roumaine d'histoire”, XII, 1971, 1, p. 116—117; *Călători străini despre țările române*, ed. M. Holban, vol. 1, București, 1968, p. 31 și 50; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978, p. 15 și urm.; V. Spinei, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, XIV, Iași, 1977, p. 20.

⁶ H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, 1980, p. 164—174.

văt⁷, realități ce reflectă trăsăturile esențiale ale structurilor sociale din acea perioadă. De asemenea, trebuie de remarcat că la definirea specificului structurii sociale au contribuit și observațiile referitoare la așezările fortificate situate în zona de nord a Moldovei, ce jalonau drumurile principale (această concentrare de cetăți nu este deloc întâmplătoare în zonele marginale ale Podișului Sucevei, ele putând sugera existența unei puternice uniuni de obști în partea de nord a Moldovei) ca cele de la Fundu Herții, Dersca, Baranca, Cobila, Ibănești, Tudora, Siret, Volovăț⁸, ele deținând rolul de reședințe politice pentru așezările din jur și reprezentau în același timp adevărate locuri de convergență și apărare pentru acestea. Practicarea unui asemenea sistem de organizare a impus, în funcție de volumul demografic, efectuarea unor munci în comun la construirea de cetăți și la cistigarea de noi terenuri pentru agricultură, prin concentrarea forțelor de producție (unelte, oameni); aceasta a fost posibil numai datorită organizării satului românesc în obști, singurul element de continuitate și unitate etnică ce s-a diferențiat prin mecanismul intern de funcționare față de formele de organizare a popoarelor din jur. Putem considera că constituirea de „ocoale” și „țări” ca forme de organizare politică și administrativă sînt caracteristice numai etnicului românesc, el îmbrăcînd în procesul de feudalizare toate formele de evoluție specifice de la sat (obște) la „țară”.

Apariția românilor ca etnos cristalizat și omogen, de sine stătător, atestat în izvoarele de la sfîrșitul sec. al VIII-lea și începutul sec. al IX-lea, nu poate fi explicată numai pe baza documentelor scrise, ci și pe baza realităților geografice și economice ce s-au putut stabili între habitatul zonei și teritoriul geografic determinat ca spațiu afectat vetrei și hotarului sătesc. Cercetările arheologice de teren și observațiile geografice efectuate în zonă⁹ au dovedit că existența vetrelor vechi de locuire au reprezentat adevărate realități sociale, care au contribuit din plin la transformarea și modificarea lentă a mediului geografic, impunîndu-se în cadrul peisajului rural din zonă ca centre de producție și locuire permanentă, dar și dinamică în cadrul aceluiași hotar sătesc. Alegerea acestor puncte de locuire (vatră) s-a făcut în funcție de două elemente geografice: *amplasare* și *securitate*. Cercetările arheologice sistematice de pînă acum, întreprinse în 26 de localități¹⁰ situate în zona de podiș și cîmpie, ca și cele de suprafață efectuate în 91 de localități au dus la semnalarea a 148 de puncte de locuire, din care: 50 de puncte arheologice din sec. IX—XI; 30 de puncte arheologice din sec. XII—XIII și 62 de puncte arheologice de la sfîrșitul sec. al XIII-lea și prima jumătate a sec. al XIV-lea. Pornind de la existența acestor realități (deși fragmentare și incomplete) social-istorice și paleodemografice se impun a fi precizate cîteva constatări antropo-geografice:

a) topografic s-a constatat că altitudinile „zărilor” scad de la vest spre est de la circa 600 m altitudine la 50 m altitudine, ceea ce prea puțin a influențat amplasarea locuirii, observîndu-se că, atît la podiș cît și la cîmpie, zona era la fel de bine populată (în sensul acesta trebuie reinterpretată vechea teorie a populației mai tîrzie a cîmpiei sau a retragerii la munte a populației pentru a scăpa de jaful cotropitorilor). Peste 80% din totalul celor 148 de puncte arheologice dateate în sec. IX—XIV se situează între 75 și 375 m altitudine;

⁷ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 14—59; M. D. Matei, Al. Rădulescu, în *Studii și materiale de istorie*, vol. III, Suceava, 1973, p. 271; V. Spinei, Rodica Popovici-Baltă, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 116—133; M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, V. Spinei, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 80—107; Al. Artimon, comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului județean Suceava, 23—24 iunie 1980.

⁸ Dan Gh. Teodor, în „Hierasus”, vol. I, Botoșani, 1979, p. 198—207.

⁹ Al. Păunescu, Paul Sadurschi, V. Chirică, op. cit., vol. II, București, 1976; M. D. Matei, Emil I. Emandi, în SCIVA, 27, 1976, 1, p. 97—101; Emil I. Emandi, în SCIVA, 30, 1979, 3, p. 377—392.

¹⁰ Vezi nota 1 și Dan Gh. Teodor, în „Dacia”, IX, 1965, p. 325—3353; Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu, Victor Spinei, în *Arheologia Moldovei*, vol. 6, 1969, p. 187—214; M. D. Matei, Emil I. Emandi, în „Anuarul Muzeului județean Suceava”, vol. V, 1978, p. 226—234.

b) amplasarea a peste 80% din aşezări pe terasa inferioară şi mijlocie larg dezvoltată (cu păduri întinse) a dat posibilitate extinderii şi evoluţiei nestingerite a vetrelor de sat din apropierea creştelor împădurite; deşi, pentru stabilirea altitudinii medii a unora dintre vetrele vechi nu sînt indici precişi, totuşi pe baza observaţiilor de teren şi a hărţilor topografice s-a constatat că plafonul mediu de altitudine a evoluat pentru perioada sec. IX—XIV de la 275 m, la 280 m, 310 m, 325 m (terasele de 150 m şi 175 m altitudine relativă fiind cele mai tinere ca vîrstă, erau cele mai intens populate); fizionomia şi structura de aşezări caracteristice perioadei cronologice cuprinse între sec. IX—XIV nu a schimbat prea mult peisajul geografic al zonei, modificările antropice cuprinzînd în această fază mai ales culoarele văilor şi mai puţin zonele de pantă ale dealurilor. Potrivit acestor constatări se observă o creştere lentă în altitudine a aşezărilor şi a zonelor economice, extinderea acestora făcîndu-se în ritm încetinit de pe văile principale spre versanţii şi văile secundare (de abia în sec. XVIII—XIX se înregistrează un ritm accelerat în defrişarea zonelor de coastă), fapt esenţial în judecarea evoluţiei aşezărilor şi implicit a continuităţii lor;

c) cercetările arheologice întreprinse în cele 117 localităţi au evidenţiat că cel mai răspîndit tip de aşezare e cea rurală deschisă (137 de aşezări), urmînd apoi cele fortificate (11 aşezări). Vetrele aşezărilor cercetate prin săpături arheologice¹¹ erau alcătuite din locuinţe de tip adîncit şi de suprafaţă, grupate în crînguri (în cadrul aceluiaşi hotar sîntesc pot fi întîlnite două sau trei asemenea crînguri)¹², fiecare cîrng cuprinzînd 3—5 case concentrate în „cuiburi” pe o suprafaţă de circa 200—300 m (observaţia fiind valabilă în special pentru sec. IX—XIII); în sec. al XIV-lea se constată o răsfireare a acestora pe o lungime de circa 500—600 m;

d) s-a constatat că între volumul populaţiei dintr-un sat şi mărimea hotarului său există un raport determinat („cît vor putea să trăiască 20 de case”)¹³, ceea ce a conferit satului românesc, ca trăsătură esenţială ce s-a păstrat în tot cursul evului mediu, o masă mică demografică în raport cu suprafaţa hotarului satului (vetrele erau mici, grupate şi mai numeroase decît numărul de aşezări);

e) cartografierea celor 148 de puncte arheologice şi a aşezărilor menţionate în a doua jumătate a sec. al XIV-lea şi prima jumătate a sec. al XV-lea, dar existente în prima jumătate a sec. al XIV-lea (coroborarea documentelor scrise cu cele arheologice prin metoda constituirii toponimelor majore ne-a condus la stabilirea, în prima jumătate a sec. al XIV-lea în zona de podiş şi cîmpie, a 219 aşezări)¹⁴, ne-a dat posibilitatea să stabilim următoarele concentrări demografice: de mărimi diferite în zona de nord a Moldovei pentru sfîrşitul sec. al XIII-lea şi prima jumătate a sec. al XIV-lea (fig. 1):

— o primă concentrare de 39 de aşezări se situează în zona depresionară Rădăuţi, în sectorul mijlociu al văii Sucevei (în cadrul acestei grupări s-a identificat o singură aşezare fortificată la Volovăţ), revenind la distanţa de 5 kmp o aşezare;

— alte trei grupări teritoriale cu o mare densitate de aşezări au fost delimitate în zona depresionară Liteni-Baia (29 de aşezări; o aşezare revenind la 4 kmp), în zonele deluroase Fălticeni-Dragomirna-Bucecea (21 aşezări; o aşezare revenind la 3 kmp) şi Tătăruşi-Dealul Mare (53 de aşezări; o aşezare revenind la 3 kmp); în cadrul acestor complexe teritoriale se profilează cîteva aglomerări de aşezări în jurul Sucevei, Fălticeniilor, Drăguşenilor, Baia şi Probota-Vorona;

— în partea de nord a podişului, de o parte şi de alta a Siretului, în zona deluroasă Dragomirna-Hăpăi, Bucecea (32 de sate), s-a constatat de asemenea o concentrare de aşezări cu o densitate mai mică, un sat revenind la 7 kmp; aşezări fortificate s-au identificat la Dersca şi Cobila; aşezările deschise sînt concentrate în cîteva microzone geografice din zona Siretului, Dersca şi Zvoriştea-Lunca;

— Între Siret şi Prut aşezările se concentrează mai ales în zonele deluroase, centrul cîmpiei rămîniînd mai slab populat. Astfel, o primă concentrare se constată

¹¹ Vezi nota 1, 7 şi 10.

¹² Ştefan Olteanu, în „Revista de istorie”, 32, 1979, 2, p. 291.

¹³ DIR, A., Moldova, vol. I, veac XVI, p. 394; D. Ciurea, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol»”, XIV, Iaşi, 1977, p. 128.

¹⁴ Emil I. Emandi, în „Anuarul Muzeului judeţean Suceava”, vol. VI—VII, Suceava, 1979—1980, p. 587; L. L. Polevoi, op. cit., p. 115 şi 161—177; Emil I. Emandi, în Hierasus, vol. I, Botoşani, 1979, p. 268—277.

în zona deluroasă Ibănești (7 așezări ; o așezare revenind la 13 kmp), zona care este de fapt marcată de o serie de așezări fortificate ca cele de la Fundu Hertii, Baranca, Orofteana, Horodiștea, Ibănești ce jalonau unul din cele mai circulate drumuri (drumul Hotinului) ; de-a lungul dealurilor Prutului constatăm o primă concentrare în zona Volovăț și Ghireni (10 așezări ; o așezare revenind la 14 kmp) și o a doua concentrare spre avalul râurilor Corogea și Jijia — 15 așezări ; o așezare revenind la 9 kmp) ; alte două concentrări de așezări se pot identificat în zona depresionară Botoșani-Dorohoi (4 așezări ; o așezare revenind la 18 kmp) și în zona Cîmpiei Jijiei pe cursul inferior al pîriului Miletin (4 așezări ; o așezare revenind la 8 kmp) ;

f) stabilirea cadrului demografic pentru prima jumătate a sec. al XIV-lea prin cartarea celor 219 așezări, a avut în vedere și un alt aspect, cel legat de existența hotarelor stabile caracteristice unei vieți așezate, anterioare primelor domnii ; s-a constatat că în majoritatea cazurilor unde hotarul era stabilit pe „ape“ sau pe „zări“ (dealuri) ele erau mai alungite în bazinele de recepție și mai largi în cele de acumulare ; dacă în zona de cîmpie, satele au vetrele dispuse în aliniamente longitudinale, în schimb în cea de podiș, acestea sînt răsfrînte pe diferite văi secundare de riuri alimentate cu apă tot timpul anului.

g) analiza celor 219 toponime majore din prima jumătate a sec. al XIV-lea ne-au relevat următoarele constatări : existența unui habitat aproape omogen românesc atestat de izvoarele scrise din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, ne-a condus la următoarea clasificare a toponimiei majore : oiconimele cu origine în antroponime (Botești, Berești, Drăgoiești etc.) reprezintă un procent de 60—65% din totalul așezărilor ; oiconimele care au fost date după natura geografică și topografică a locului (Crasna, Lunga, Cîmpulung, Mălini etc.) totalizează un procent de circa 25% ; oiconimele care amintesc diferite stări economice, sociale, demografice și chiar psihologice (Breci, Satul Diacului, Cărpăniș etc.) se întîlnesc în proporție de circa 15%. Pornind de la aceste constatări, cercetările privind oiconimele ce apar în documentele medievale din a doua jumătate a sec. al XIV-lea ne-au relevat două aspecte : pe de o parte, modalitatea de patrimonializare a satelor (ex. în 1398—1399 boierul Braia a primit un loc pe Strahotin, ca după 45 de ani același loc să fie menționat sub numele de Brainț)¹⁵, iar pe de altă parte urmărirea mai multor cazuri de oiconime în formare („unde este Nichita“, „unde a fost Opriș“, „unde a stat Zîrnă“) pînă la forma lor definitivă (Oprîșeni, Bodinți, Nichiteni) sau plină, constatăm prin metode matematice¹⁶, verificate arheologic și paleodemografic¹⁷, că trecerea unui anumit număr de ani reprezintă atît durata de întemeiere a unui sat, cît și stabilirea vechimii altor sate (cele cu oiconimul format) prin scăderea din anul primei mențiuni documentare, fie 58 de ani (limita inferioară), fie 120 de ani (limita superioară).

Constatările privind așezările din sec. IX—XIV ne-au prilejuit și alte aspecte legate de tehnicile de producție (agricole, pastorale și meșteșugărești) ce au jucat un rol hotărîtor în determinarea nivelului economic atins și a volumului demografic caracteristic modului de producere și reproducere a existenței sociale. Ritmul lent de feudalizare și stabilizare juridică a hotarelor satelor ca spații populate și cultivate, în care suprafața destinată cultivării a ținut pasul cu dinamica demografică, reprezintă pentru sec. IX—XIV o realitate social-economică ce trebuie luată în considerare atunci cînd apreciem agricultura ca principală preocupare tehnică, capabilă să creeze un anumit peisaj rural. Pornind de la corelarea factorului economic cu cel demografic în creștere sensibilă în sec. IX—XI, s-au observat progrese vizibile în domeniul agriculturii, în primul rînd în cultura plantelor și în al doilea rînd în tehnologia confecționării și diversificării uneltelor. Dacă sporirea mijloacelor de existență s-a făcut preponderent extensiv prin luarea în cultură de noi pămînturi, prin defrișare și destelenire (din hotarul satului) fie prin muncă colectivă, fie individuală, trebuie de remarcat grija omului pentru cultivarea plantelor, observații ce s-au putut face pe baza analizelor paleobotanice și a echipamentului tehnic folosit. În cazul de față am folosit date din 6 stațiuni arheologice (Fundu Hertii, Liteni, Udești, Suceava, Vorniceni, Zaharești) în

¹⁵ DRH, A. Moldova, vol. I, București, 1975, p. 10 și 343.

¹⁶ L. L. Polevoi, op. cit., p. 161—177.

¹⁷ Emil I. Ermandi, în „Anuarul Muzeului județean Suceava“, vol. VI—VII, Suceava, 1979—1980, p. 390—397.

care s-au descoperit materiale paleobotanice din sec. IX—XV. Rezultatele obținute prin cercetările efectuate în cadrul laboratorului au relevat varietatea plantelor și speciilor cunoscute de om în perioada feudalismului timpuriu¹⁸. Dintre acestea amintim: *Triticum monoccocum* (Fundu Herții, sec. IX—XI; Suceava, sec. XIV—XV și Liteni, sec. XIV—XV); *Triticum dicocum* (Fundu Herții, Suceava și Udești, sec. XIV—XV); *Triticum aestivum* ssp. *vulgare* (Suceava, Udești, Vorniceni-Tulova, sec. XI—XII); *Triticum aestivum* ssp. *compactum* (Fundu Herții); *Triticum aestivum* ssp. *spelta* (Liteni, Zaharești, sec. XV); *Triticum durum* (Zaharești); *Panicum miliaceum* (Fundu Herții, Suceava, Zaharești, Vorniceni); *Hordeum vulgare* — cultivarea distichon (Fundu Herții, Suceava, Liteni, Zaharești, Vorniceni); *Secale cereale* L. (Suceava, Fundu Herții, Liteni, Udești, Vorniceni). Dintre culturile de plante situate pe primul loc după cantitatea materialului descoperit pentru sec. IX—XI se află orzul, meiul și griul, iar pentru sec. XII—XIV raportul se schimbă în favoarea griului, meiului și secarei (alte opinii exprimate arată că griul nici în sec. al XV-lea nu era generalizat în cultură, el deținând un rol secundar)¹⁹. Edificatoare în acest sens sînt calculele efectuate asupra procentului participării fiecărei specii în ponderea agricolă în cele două perioade cronologice amintite mai sus: la Fundu Herții (sec. IX—XI) 75% *Hordeum vulgare*, 10% *Secale cereale*, 10% *Triticum monoccocum* și 5% *Triticum compactum*; la Suceava (sec. XIV—XV), într-un caz s-a putut stabili 85% pentru *Triticum monoccocum*, 15% pentru *Secale cereale*, iar în alt caz 70% pentru *Triticum vulgare*, 15% pentru *Triticum dicocum* și 15% pentru *Secale cereale*. Stabilirea proporțiilor mai sus-menționate ne sugerează și o altă situație, cea a structurării terenurilor cultivate cu cereale, în care tehnicile agricole deosebite în cele două perioade cronologice relevă un evident progres tehnic realizat: astfel, dacă în *feudalismul timpuriu* predomina practica sistemului în pirloagă lungă, cu luarea în cultură a noi terenuri prin defrișare și desțelenire (agricultură mutătoare în cadrul hotarului satului și a moinelor neregulate), ceea ce a permis cultivarea orzului cu o perioadă scurtă de vegetație pe locurile defrișate prin incendii, el producînd foarte bine, chiar dacă solul era mai sărac, în schimb pentru sec. XIII—XIV pe lîngă practicarea sistemului amintit mai sus s-a început generalizarea practicării sistemului biennial pe ogoare permanent cultivate, a căror stabilitate pedogenetică se datorează lucrărilor agricole anterioare, și pe care izvoarele scrise din a doua jumătate a sec. al XIV-lea le consemnează pe toată aria geografică locuită de români sub numele de „țarini” sau „cîmp” fie îngrădit, fie deschis²⁰. Sistemul celor două cîmpuri („partea de sus și jos”, „țarina veche și nouă”)²¹, fie că era practicat pe același ogor an de an pînă la secătuirea sa, fie că se alternau culturile la doi-trei ani, ceea ce a permis obținerea de recolte bune de orz și grîu prin introducerea a două plante cu cicluri diferențiate de vegetație, adică, alternînd plante cu perioadă scurtă de vegetație (mei, orz) cu altele cultivate toamna (grîu, orz umblător sau amestec de cereale) cu o perioadă mai lungă de vegetație. Un alt aspect pe care cercetările paleobotanice l-au evidențiat, și pe care studiile viitoare ar trebui să-l adîncească, e cel legat de amestecul de cereale cunoscut sub numele de surjă, surjic sau sirjoacă (grîu-secară, grîu-secară-orz). Cultivatorii și-au dat seama că prin amestecul de cereale, în care totdeauna intra și secara în combinație, se obțineau recolte sigure prin aportul acesteia, ea fiind mai puțin pretențioasă și mai rezistentă la iernare. În sensul acesta trebuie de precizat că atît cercetările făcute în „cîmpuri experimentale”²², cît și observațiile de laborator efec-

¹⁸ Mulțumim pe această cale cercetătorului I. Gaspar de la Stațiunea de cercetări agricole Suceava, care, în colaborare cu Laboratorul de palinologie din Cluj-Napoca, ne-a sprijinit în identificarea speciilor.

¹⁹ V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, 1975, p. 209—215.

²⁰ DRH, A. Moldova, vol. I, București, 1975, p. 3, 6, 10, 17; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 104.

²¹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 91—94; Octav Monoranu, Emil I. Emandi, în „Anuarul Muzeului județean Suceava”, vol. VI—VII, Suceava, 1979—1980, p. 83—86.

²² A. A. Avakian, *Biologia dezvoltării plantelor agricole*, București, 1962.

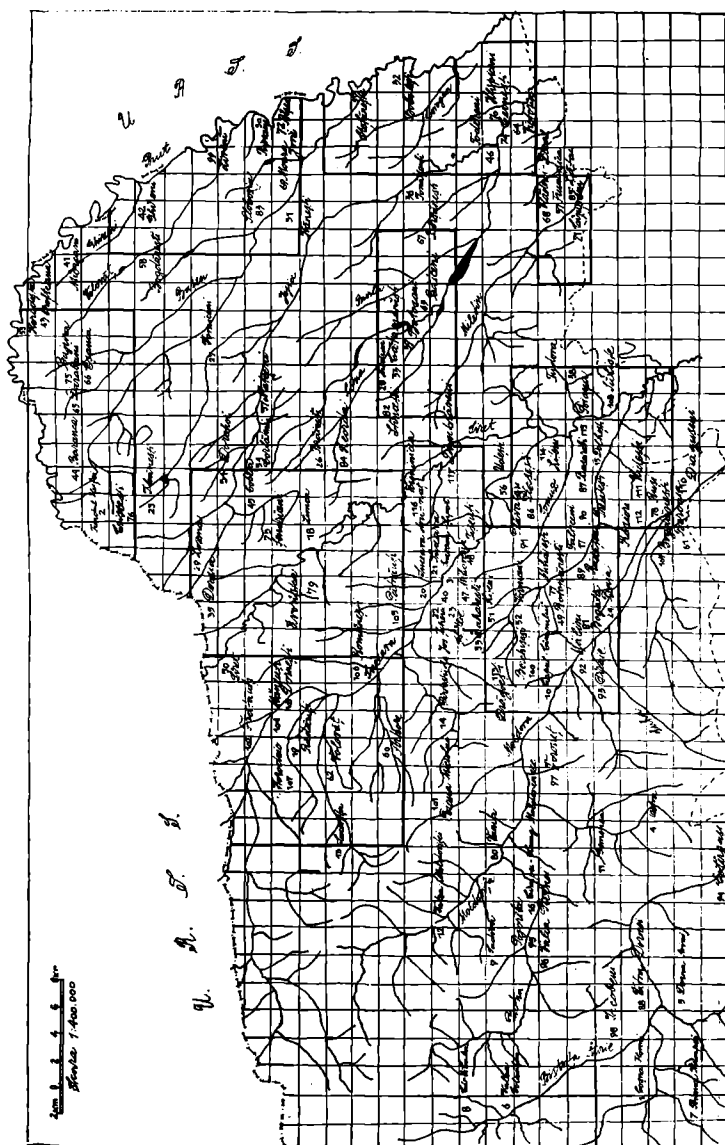

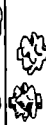

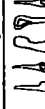

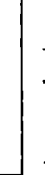

Fig. 1 — Harta descoperirilor arheologice din nordul Moldovei în secolele IX—XIV

Nr. crt.	Denumirea	TIPURI	Sec. II	Sec. X	Sec. XI	Sec. XII	Sec. XIII	Sec. XIV	Observații
1	Zabale								7, 9, 12
2	Zole								5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 98 16, 80, 81, 82, 86, 97
3	coș metallic								12
4	coif metallic								4, 8, 12
5	Scări de								1, 12, 17, 50, 93
6	can da bucdugan								96
7	costeie de aramă								1, 3, 4, 12, 100
8	virf lance								12, 54
9	virf săgeți								16, 38, 91
10	topoare								2, 18, 52
11	topoare								21, 40, 60, 86 114
12	pinteni								1, 2, 16, 19, 21, 35 37, 51, 99
13	Sabie								24, 95, 96
14	ceramică								12, 3, 12, 50, 101
15	ceramică								20, 29, 30, 39, 64 36, 36, 49, 50, 63 66, 67, 68, 70, 71 75, 74, 77
16	ceramică								2, 21, 32, 33, 35, 42 43, 45, 69, 72
17	ceramică								25, 32, 33, 39, 42 46, 52, 65, 70, 81, 82, 83, 84, 85
									17, 18, 19, 21, 23, 25 24, 26, 27, 28, 31, 34 47, 47, 48, 49, 50, 53 55, 62, 73, 76, 79, 87, 93 90, 100, 102, 103-117

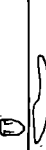

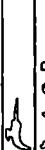

Nr. crt.	Denumirea	TIPURI	Sec. IX	Sec. X	Sec. XI	Sec. XII	Sec. XIII	Sec. XIV	Observații
1	brăzdar								40
2	brăzdar								40
3	cuțit plug								24
4	secară								1, 21
5	Sapă								1
6	coșer								1
7	rama hie-l								21, 24, 53
8	Yale								2, 37
9	coșab								34, 40
10	atic								12, 40
11	amnor								91
12	dărlis								18
13	locșt								12, 19, 24
14	lămă cuțit								2
15	por-fec								19, 28
16	inel								2, 3, 18, 25
17	colțonime								28
18	diademe								19, 20, 51, 57, 58, 59
19	cercei								12, 19, 28, 62
20	neșteri								13, 14, 15, 19, 28, 30, 37 60, 173, 37, 58
21	monede								40
22	brățară sticlă								40
23	cruce piatră (mică)								40
24	cruce bronz (mare, mică)								3, 25, 26, 27, 39, 40 41, 42
25	cap de cadelni/la								1

Fig. 2 — Tabel sinoptic al principalelor tipuri de piese descoperite arheologic și cronologia acestora (numărul de la rubrica observații corespunde cu cel de pe hartă).

tuate asupra semințelor provenite din diferite descoperiri²³ au demonstrat că însămințările de grâu sau orz de primăvară la date diferite (prima generație semănată în luna aprilie 1—20 ; iar a doua generație în luna martie 26—30) pot fi semănate și toamna (9—15 septembrie), speciile fiind educate în acest sens la condiții de mediu climatic oscilant, ceea ce a dus treptat la obținerea atât a formelor de toamnă, cât și a celor „umblătoare”. Asemenea specii cultivate toamna s-au identificat la Suceava pentru grâu (sec. XIV), iar la Fundu Herții (sec. IX—XI) pentru orzul „umblător”, forme care s-au putut crea numai în urma însămințărilor repetate de primăvară în cadrul unei locuiri și a unor tehnici agricole stabile în hotarul satului. Frecvența mai mare în descoperiri a lui *Triticum vulgare* (sec. XIII—XIV), care începuse să fie înlocuit, trebuie pusă în legătură și cu răspîndirea treptată a asolamentului bienal și a culturilor de toamnă, fapt condiționat de perfecționarea echipamentului agricol prin trecerea de la folosirea aratului bilateral cu talpă și fără talpă, prevăzut cu brăzdar simetric, sau a plugului simetric cu cormană schimbătoare prevăzut cu fier de plug și brăzdar tot simetric (fig. 2/1) la cel cu brăzdar asimetric și cormană fixă, precum și la plugul cu roți și cuțe masive²⁴. Aceeași evoluție s-a constatat și la uneltele de săpat, în special a saperelor care evoluează de la forme simple (fig. 2/5), ușoare, cu gaura de înmănușare dispusă lateral și cu corpul ușor arcuit, la cele masive, rezistente, cu gaura de înmănușare la partea superioară și corp triunghiular. Pentru recoltarea cerealelor au fost folosite atât secerile (fig. 2/4), cât și coasele de tip scurt (fig. 2/9), a căror formă și tehnologie de confecționare au suferit o serie de modificări. O mare însemnătate pentru aprecierea practicării culturii plantelor (de remarcat faptul că s-au găsit boabe de cereale depuse și în morminte)²⁵, mai ales pentru sec. IX—XI pe teritoriul de nord al Moldovei o au cantitățile de cereale depozitate în gropi special amenajate, de formă cilindrică, cu pereții arși sau lutuiți, descoperite la Fundu Herții²⁶, unde s-au găsit boabe de orz și grâu atacate de gărgărițe, dovadă a păstrării lor de la un an la altul, constatare care de altfel are o dublă semnificație : pe de o parte se vede grija comunității de a-și crea provizii în caz de calamitate sau de invazie, iar pe de altă parte preocuparea sa de a-și asigura sămînța pentru anul viitor. Dacă gropile de bucate (în număr de 5) de la Fundu Herții ajungeau să înmagazineze o cantitate ce varia între 800—1 100 litri fiecare, putem deduce că media la hectar era de 600—700 litri, ceea ce echivalează cu un randament de 1 : 2 sau 1 : 3 (constatare făcută și în alte zone ale Europei pentru aceeași perioadă). Luînd în calcul cifra minimă de 800 litri pe care o putea înmagazina o groapă de bucate, putem aprecia că cultivatorii din zonă trebuiau să semene un ogor în suprafață de circa 2 ha la o recoltă medie de 600—700 litri la ha.

Afară de tehnicile de producție descrise mai sus o remarcă specială trebuie făcută și pentru tehnicile meșteșugărești, mai ales dacă avem în vedere legăturile dintre progresul realizat în agricultură și echipamentul tehnic necesar realizării acestuia, precum și tehnologiile folosite la confecționarea uneltelor, fapt ce decide asupra treptei de civilizație și cultură a societății locale din acea vreme. În așezările cercetate din sec. IX—XIV s-au descoperit un număr considerabil de obiecte din fier (s-au înregistrat 38 de tipuri diferite, de piese din metal ; fig. 2), lupe și zgură, toate provenind de la reducerea minereului de fier. Prin analizele metalografice²⁷ efectuate asupra pieselor de la Suceava și Vornicenii Mari s-au putut

²³ Witold Hensel, *Slowianszczyzna Wczesnosredniowieczna*, Warszawa, 1965, p. 52—60 ; A. Krasnov, în „Sovetskaja arheologija”, II, 1965, p. 57—73 ; Eva Hajnalova, în „Slovenska arheologia”, XXIII, 1975, 1, p. 228—249 ; idem, în „Slovenska arheologia”, XXI, 1973, 1, p. 212—225 ; idem, în „Slovenska arheologia”, XXVII, 1979, 2, p. 254 ; A. M. Artihovskogo, B. A. Kolcina, în MIA, Moscova, 1959, p. 321—328.

²⁴ N. Edroiu, în „Terra nostra”, vol. 2, București, 1971, p. 97—117 ; V. Neamțu, op. cit., p. 54—102.

²⁵ M. D. Matei, Emil I. Emandi, în SCIVA, XXXI, 1980, 4 (sub tipar).

²⁶ Dan Gh. Teodor, op. cit., p. 75 și 106.

²⁷ Emil I. Emandi, Zenovia Catargiu, comunicare prezentată la sesiunea științifică a Muzeului județean Suceava, 23—24 iunie 1980.

stabili o serie de procedee tehnologice ce vădesc experiență și pricepere din partea celui care le-a executat, precum și un evident progres ce s-a realizat; cele două topoare (fig. 2/10) din sec. IX—XI și XI—XII supuse analizelor metalografice au fost confecționate din fier, doar în zona tăişului au suferit un proces de prelucrare termică în vederea oțelirii; alte piese descoperite la Vorniceni (cuțite, săgeți, sec. XIII—XIV; fig. 2/9) au cunoscut aceeași tehnologie de prelucrare termică, la care trebuie de adăugat tehnica confecționării din foite de oțel și fier suprapuse (tehnica cunoscută sub numele de „pattern Weilding”) sau numai din oțel sau din fier, la care se suda o plăcuță din oțel, proces ce se realiza prin forjare și batere la cald la circa 1000° (structurile obținute sînt variate: fierito-perlitice, martensită, truastit și sorbit). Oțelul folosit avea un procent de carbon ce oscila între 0,49% și 0,99%. Realizarea de către societatea locală în sec. IX—XII a uneltelor agricole menționate mai sus și a celor folosite în tîmplărie (fig. 2) dovedesc practicarea și a altor meșteșuguri ca, dogăritul (uneori toporul teslă folosit în cadrul acestui meșteșug este confundat cu oticul; fig. 2/8)²⁸, confecționarea obiectelor de podoabă (fig. 2/13), toate presupunînd însușirea unei tehnologii de lucru pretențioase și destul de avansate. Unele din piesele de podoabă și de cult descoperite (fig. 2/24) provin din alte ateliere. De asemenea, piesele de harnașament și luptă (fig. 2/1,2,4), descoperite mai ales în zona drumurilor vehiculate de populațiile migratoare, provin din alte ateliere și se leagă de existența unei populații războinice; e posibil ca unele din acestea să fi provenit în mediul românesc pe calea schimbului sau să fi fost confecționate local.

De precizarea tehnicilor agricole, a speciilor de plante cultivate, de examinarea întinderii hotarelor satești, a tehnicilor pastorale și a nivelului tehnic meșteșugăresc depinde și stabilirea densității populației, ceea ce pentru evul mediu timpuriu se poate face doare ipotetic. Parte integrantă a producției, populația unui sat va fi mărginită de cantitatea de bunuri pe care le putea obține, ea în cazul de față fiind într-un strîns raport cu teritoriul (hotarul satului) în care relațiile economice, social-culturale au îmbrăcat forma relațiilor de rudenie. În sensul acesta s-a constatat, pe baza cercetărilor arheologice, că volumul demografic al unui sat pentru sec. IX—XIII nu trecea de 10—15 gospodării, însumînd circa 50—70 de oameni; pentru sec. XIV—XV numărul de gospodării poate fi evaluat pentru un sat la circa 20—25, totalizînd circa 100—125 persoane, caracteristică demografică a satului românesc aproape în tot cursul evului mediu²⁹. Cercetările demografice pentru această perioadă³⁰ au relevat că minimum demografic de la care devine posibilă stabilitatea și continuitatea demografică a unei populații într-o anumită microzonă geografică e numărul de 500 locuitori. În cazul nostru, pornind de la cercetările documentare (sec. XIV) și a celor arheologice (sec. IX—XIII) efectuate în cele 10 microzone geografice din podiș și cîmpie (fig. 1), putem stabili pentru perioada sec. IX—XIII în întreaga zonă studiată un număr mediu și constant de circa 170 de așezări pe o suprafață de 7 500 km², ceea ce totalizează circa 3 000 de locuitori, revenind pe km² 3—3,5 locuitori, cifre destul de realiste dacă avem în vedere faptul că L. L. Polevoi³¹ stabilise pentru întreaga Moldovă în prima jumătate a sec. al XIV-lea 1 300 de așezări, cu o populație de circa 115 000 locuitori, și cu o densitate ce oscila între 4,5 și 6 locuitori pe km². Dacă volumul demografic al satelor nu a fost o mărime constantă, el fiind influențat pe de o parte de creșterea biologică (atîta natalitatea cît și mortalitatea erau ridicate), iar pe de altă parte de aportul social (migrații și emigrări) s-a constatat că realizarea acestui echilibru demografic s-a făcut nu prin mărirea numărului de locuitori dintr-o așezare, ci prin mărirea numărului de sate, caracteristică specifică paleodemografiei sec. IX—XIV. De asemenea, trebuie de precizat că în zona de nord a Moldovei popoarele migratoare nu s-au sedentarizat (deși principala lor îndeletnicire era păstoritul nomad de stepă și raidurile de pradă, totuși de la

²⁸ Dan Gh. Teodor, op. cit., p. 186, fig. 27/3.

²⁹ Panait I. Panait, *Dezvoltarea economică și socială a așezărilor din bazinul mijlociu al Argeșului în secolele X—XVI*, București, 1976, (rezumatul tezei de doctorat), p. 10—13.

³⁰ J. Suttén, *Démographie, génétique et ethnologie*, în *Ethnologie générale*, Paris, 1968, p. 1526.

³¹ L. L. Polevoi, op. cit., p. 115—117.

ei ni s-a păstrat o rețea de vămi și drumuri, precum și un aparat fiscal)³² zona rămânând în afara cuceririlor mongole (dar sub controlul acestora), fapt important din punct de vedere demografic deoarece acest aport în regiune s-a datorat celor veniți de peste munți, din Transilvania, ceea ce a vitalizat demografia zonei înainte de întemeiere și după întemeierea statului feudal de sine stătător Moldova³³.

Datele istorice, arheologice, paleobotanice și antropogeografice analizate în articolul de față și de care dispunem pînă în prezent ne demonstrează că în primele 4 secole ale mileniului al doilea etnicul român parcurgea etapa cristalizării relațiilor de tip feudal. Așa cum s-a arătat, în sec. IX—XI (etapa tîrzie a culturii Dridu) și la sfîrșitul sec. al XIII-lea și prima jumătate a sec. al XIV-lea (etapa culturală Suceava—Lunca Dorohoi) pe fondul unei creșteri demografice s-au înregistrat progrese marcante în domeniul mai multor ramuri economice, dintre care cele legate de tehnicile agrare și în primul rînd cultura plantelor, ca și a tehnicilor meșteșugărești au dus la sporirea randamentului economic, la obținerea unor surplusuri de produse, care treptat, pe fondul creării unor rețele de drumuri și vămi, va antrena într-o măsură mai mare schimbul de valori comerciale, accentuînd în sensul acesta și diferențierea în sfera relațiilor sociale. Cursul ascendent al dezvoltării social-economice, demografice și culturale a comunităților teritorial-agrare din zonă a fost întrerupt de năvălirile succesive ale nomazilor, care deși nu s-au sedentarizat în zonă, au lăsat urme în organizarea fiscală și administrativă, datorate sistemului perfecționat de a percepe tribut. Existența acestor realități economice, sociale, demografice și teritorial-geografice au constituit baza premiselor politice favorabile ce au permis în a doua jumătate a sec. al XIV-lea concentrarea diferitelor formațiuni statale mai mici într-un stat feudal puternic și trecerea la o treaptă superioară de organizare statală de sine stătătoare independentă.

ASPECTS DÉMO-ÉCONOMIQUES CONCERNANT LA ZONE DU NORD DE LA MOLDAVIE (LES IXe—XIVe SIÈCLES) TIRÉS AU CLAIR PAR LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES, PALÉO-BOTANIQUES ET GÉOGRAPHIQUES

R é s u m é

L'essai de reconstituer au moins en partie le cadre démo-économique de la zone nordique de la Moldavie entre le IXe siècle et la première moitié du XIVe, dans les aspects et dans ses principaux composants matériels, humains et naturels conformément aux sources archéologiques, écrites, cartographiques, toponymiques et paléo-botaniques, représente un problème de particulière importance, qui préfigure, comme étape historique, l'affirmation du peuple roumain comme entité ethnique distincte à l'est des Carpathes, entité également marquée par les progrès enregistrés dans le domaine économique, démographique, ainsi que dans le processus interne de maturation, de structure et de stratification de la société féodale, avant la fondation de l'état féodal de la Moldavie.

Les sources archéologiques identifiées après les recherches archéologiques systématiques et de terrain ont révélé l'existence de 117 localités (des actuels départements de Suceava et Botoșani), de 148 points (lieux) de culture matérielle datés aux IX—XIe siècle (56 points archéologiques), XII—XIIIe siècle (30 points archéologiques) et à la fin du XIIIe siècle et la première moitié du XIVe (62 points archéologiques). Il faut remarquer leur concentration autour de certaines fortifi-

³² H. H. Stahl, op. cit., p. 174—178.

³³ Ștefan Ștefănescu, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 191.

cations et zones microdepressionnaires, quelques unes d'elles préfigurant dans ces lieux l'existence de certaines formations du type de l'état et l'apparition des villes prochaines. Ayant comme point de départ l'analyse des premières mentions documentaires d'habitats (le XIVe siècle) ainsi que la détermination de leur ancienneté à base des sources archéologiques et des méthodes de formation des oïconimes, on a pu établir que pour le XIVe siècle il y avait dans la zone 289 habitats, dequels nous pouvons apprécier qu'au moins 190 existaient aussi dans le XIIIe siècle. Les sources paléobotaniques et les recherches effectuées en ce sens ont révélé la diversité des espèces cultivées (*Panicum miliaceum*, *Hordeum vulgare*, *polystich*, *sativum*, *distichon*, *Triticum monococcum*, *dicoccum*, *compactum*, *spelta*, *vulgare*, *durum* et *Secale cereale* L.), la pratique des cultures d'automne (mélange de céréales), la conservation des grains d'une année à l'autre, ainsi que leur productivité dans les conditions d'un certain système agricole et dotation technique.

Dans le sens des affirmations ci-dessus faites nous avons considéré que la présentation du paysage rural comme un système démo-économique, historique et géographique, dans lequel le rôle du facteur humain est évident dans la transformation et la modification du milieu géographique par des actions collectives ou individuelles, mettra en évidence dans leur totalité, l'existence de certaines réalités économiques, démographiques-territoriales et sociales-politiques stables, comme suite de la maturation politique de la société féodale entre le IXe siècle et la première moitié du XIVe.